

Onderzoek onder kerkmusici en
kerkmuzikale praktijken
in de Protestantse Kerk in Nederland

Rapport nr. 564

oktober 2007

drs. J. Kregting

KASKI

onderzoek en advies over
religie en samenleving

Toernooiveld 5
6525 ED Nijmegen
Postbus 6656
6503 GD Nijmegen
tel. 024-365 35 31
fax 024-365 34 85
www.ru.nl/kaski
info@kaski.ru.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Achtergrond en doelstelling.....	5
1.2	Vraagstelling	5
1.3	Uitvoering en respons.....	6
1.4	Opbouw rapport	7
2	Aantal kerkmusici	9
2.1	Kerkmusici: professionals en amateurs.....	9
2.2	Gemiddeld aantal kerkmusici per gemeente	9
2.3	Aantal gemeenten en gebouwen waarin men werkt.....	10
2.4	Totaal aantal kerkmusici.....	10
2.5	Leeftijd en geslacht.....	11
3	Functie-kenmerken	15
3.1	Functieomschrijving, arbeidsovereenkomst en inkomen.....	15
3.2	Omvang van de functie.....	17
4	Koren/cantorijen	21
4.1	Aantal koren en leden.....	21
4.2	Koortypen en signatuur	21
5	Opleiding en ondersteuning	23
5.1	Voltooide beroepsopleiding.....	23
5.2	Bezig met beroepsopleiding	23
5.3	Cursussen en scholing.....	24
5.4	Totaalbeeld opleiding en scholing.....	24
5.5	Behoefte aan scholing.....	25
5.6	ISOK, Bureau Kerkmuziek van de PKN en UNISONO.....	26
6	Overleg en waardering voor het werk	29
6.1	Overleg.....	29
6.2	Relatie met predikant en kerkenraad	29
6.3	Waardering werk.....	30
7	Samenvatting en conclusie.....	33
7.1	Samenvatting.....	33
7.2	Conclusie	35

1 Inleiding

1.1 Achtergrond en doelstelling

In waarschijnlijk alle PKN-gemeenten zijn kerkmusici actief, als organist, dirigent en/of cantor. Er bestaan zorgen over het teruglopen van het aantal beschikbare PKN-kerkmusici, zowel binnen het beroeps- als binnen het amateur-kader. Met name het slinkende aantal professionele kerkmusici heeft directe gevolgen voor de opleiding van het amateur-kader én de kwaliteit van de kerkmuzikale praktijken.

De Interkerkelijke Stichting Opleiding Kerkmuziek (ISOK) houdt zich bezig met de opleiding van professionele kerkmusici en waarborgt de kwaliteit van de kerkmuziek. Samen met het Bureau Kerkmuziek van de PKN en UNISONO¹ wil ISOK het vak kerkmuziek aantrekkelijk maken voor zowel beroeps- als amateur-kerkmusici. Door te onderzoeken of beleid en praktijk wel overeenstemmen en waar knelpunten (blijven) zitten, kunnen ISOK, het Bureau Kerkmuziek van de PKN en UNISONO hun beleid aanpassen ten gunste van kerkmuziek en kerkmusici. Zo kan het welzijn, het werkklimaat en de ondersteuning van de kerkmusici worden verbeterd en kan worden geprobeerd zorgelijke ontwikkelingen het hoofd te bieden.

1.2 Vraagstelling

De geschetste negatieve ontwikkeling betreffende het aantal kerkmusici in combinatie met de toenemende vraag naar goed opgeleide kerkmusici, zorgen ervoor dat ISOK behoefte heeft aan een actueel beeld van de omvang en samenstelling van de ‘PKN-kerkmusici’ en de omstandigheden waaronder zij werken.

Over de PKN-kerkmusici wil ISOK weten:

- Hoeveel kerkmusici er actief zijn in de PKN-gemeenten?
- Hoe de samenstelling is van de kerkmusici wat betreft geslacht en leeftijd?
- Onder welke arbeidsvoorwaarden de kerkmusici werken?
  - Wat de omvang is van de aanstelling?
  - Hoe het arbeidscontract eruit ziet (functieniveau etc.)?
- Onder welke arbeidsomstandigheden de kerkmusici werken?
  - Hoeveel cantorijen/koren er door de kerkmusici worden begeleid en wat voor koren dit zijn?
  - Of er overlegd wordt met predikant en/of kerkenraad en hoe deze relaties worden beoordeeld?

---

¹ Inmiddels is UNISONO verenigd in de organisatie Kunstfactor.

- Hoe het werk en het toekomstperspectief van het werk worden beoordeeld door de kerkmusici?
- Welke opleiding de kerkmusici hebben afgerond en in hoeverre er bijscholing plaatsvindt?
- In hoeverre er behoefte is aan ondersteuning?

Bij de beantwoording van de vragen wordt onderscheid gemaakt tussen professionals (kerkmusici met een bevoegdheidsverklaring I of II) en amateurs (kerkmusici met een bevoegdheidsverklaring III of zonder bevoegdheidsverklaring).

1.3 Uitvoering en respons

Per brief is aan de scriba van iedere gemeente² gevraagd:

- hoeveel kerkmusici er in hun gemeente werkzaam zijn;
- of zij de kerkmusici die in hun gemeente werkzaam zijn, willen vragen deel te nemen aan het onderzoek.

Van de 1.750 benaderde PKN-gemeenten hebben uiteindelijk 251 scribae via een korte vragenlijst op internet aangegeven hoeveel kerkmusici er in hun gemeenten werkzaam zijn. Op basis van de verzamelde gegevens wordt een schatting gemaakt van het totaal aantal kerkmusici in PKN-gemeenten. Grote gemeenten (met veel leden) hebben meer kerkmusici dan kleinere gemeenten (zie ook tabel 2.1). Daarom is het belangrijk dat de gemiddelde omvang (in ledenaantal) van de 251 gemeenten die het aantal kerkmusici hebben weergegeven, niet afwijkt van de omvang van alle PKN-gemeenten. Op basis van de gegevens die bij de ledenadministratie van de PKN voor handen zijn, is dit zo goed mogelijk nagegaan. Met name kleine gemeenten (met minder dan 500 leden) zijn ondervertegenwoordigd. Door een weegfactor in te voeren, is deze vertekening opgeheven.

Mede op verzoek van de scribae hebben 1.184 kerkmusici een internet- of schriftelijke vragenlijst ingevuld. Ondanks dat deze respons niet getoetst kan worden op representativiteit (er zijn immers geen populatiegegevens van alle PKN-kerkmusici in Nederland voorhanden), veronderstellen we dat dit grote aantal ingevulde vragenlijsten een goed beeld zal geven van de omstandigheden waarin de PKN-kerkmusici in Nederland werken. De betrokkenheid van de kerkmusici bij dit onderzoek mag namelijk groot worden verondersteld omdat kerkmusici bereid waren vragen in te vullen over hun eigen werksituatie.

---

² Wijkgemeenten zijn niet apart benaderd.

1.4 Opbouw rapport

In hoofdstuk 2 wordt het aantal PKN-kerkmusici per gemeente weergegeven en het totaal aantal geschat. Tevens wordt de leeftijds- en de man-vrouwverdeling weergegeven. In hoofdstuk 3 worden functiekenmerken van de werkzaamheden van de kerkmusici weergegeven (arbeidsovereenkomst, aantal uren en inkomen) en in hoofdstuk 4 komen de cantorijen en koren aan bod. In hoofdstuk 5 volgen de gevolgde opleidingen en cursussen met daarbij ook wensen rond ondersteuning en vorming. Hoofdstuk 6 geeft weer hoe kerkmusici hun werk waarderen, inclusief de relatie met predikanten en kerkenraden. Tot slot volgt in hoofdstuk 7 de samenvatting en de conclusie.

2 Aantal kerkmusici

2.1 Kerkmusici: professionals en amateurs

Voordat wordt ingegaan op het aantal kerkmusici per gemeente en in heel Nederland, worden de kerkmusici ingedeeld in professionals en amateurs. Dit onderscheid komt bij veel resultaten in de rapportage terug. 17% van de kerkmusici is professional wat inhoudt dat zij een bevoegdheidsverklaring I (11%) of II (6%) hebben. De overige kerkmusici worden getypeerd als amateur; zij hebben bevoegdheidsverklaring III (18%) of geen bevoegdheidsverklaring (65%).

2.2 Gemiddeld aantal kerkmusici per gemeente

Gemiddeld werken in een PKN-gemeente (wijkgemeenten worden hierbij buiten beschouwing gelaten) drie tot vier kerkmusici (3,7³). Grote gemeenten (met 2.000 of meer leden) hebben duidelijk meer kerkmusici, bijna zes per gemeente.

tabel 2.1 Gemiddeld aantal kerkmusici per gemeente (n=213)

<i>Aantal leden gemeenten*</i>	<i>gemiddeld aantal kerkmusici</i>
tot 500 (42%)	3,16
500-1.000 (26%)	3,29
1.000-2.000 (17%)	3,73
2.000 of meer (15%)	5,76
totaal	3,68

* Tussen haakjes staat het aandeel van de gemeente dat binnen de betreffende klasse valt.

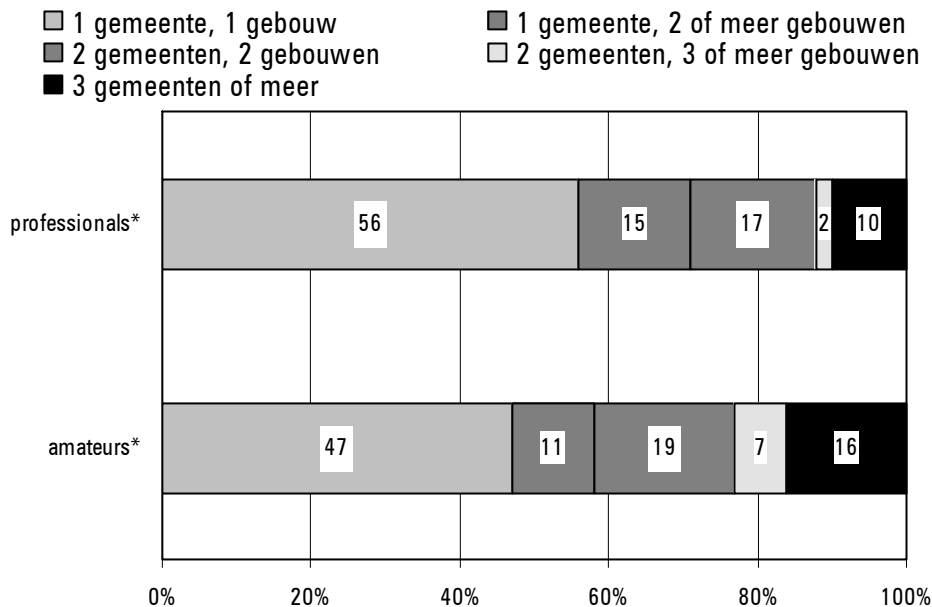
Volgens het KASKI-rapport 'De vraag naar musici' (Rapport nr. 473, februari 2000) waren er rond de eeuwwisseling in iedere SoW-gemeente gemiddeld twee à drie kerkmusici werkzaam. Hieruit kan echter geen toename van het aantal kerkmusici worden afgeleid. Door de fusie van hervormde en gereformeerde gemeenten tussen 2000 en 2007 neemt het aantal gemeenten namelijk af en hierdoor stijgt het aantal kerkmusici per gemeente.

³ Dit gemiddelde is afkomstig van de gegevens opgegeven door de scribae. Er kan hierbij niet worden aangegeven hoeveel hiervan als professional werken omdat dit niet aan hen is gevraagd.

2.3 Aantal gemeenten en gebouwen waarin men werkt

Professionals werken iets vaker (56,2%, figuur 2.1) uitsluitend in één kerkgebouw (en één gemeente) dan amateurs (47,4%)⁴.

figuur 2.1 Aantal gemeenten en gebouwen waarin men werkt (in %; n=1.066)

* Professionals: n=169. Amateurs: n=897.

2.4 Totaal aantal kerkmusici

Op basis van het gemiddeld aantal kerkmusici per gemeente (3,7) schatten we nu het totaal aantal kerkmusici in Nederland. Hierbij dienen we rekening te houden met kerkmusici die in meerdere gemeenten werken⁵. We komen dan uit op een robuuste schatting van 4.000 kerkmusici in alle 1.750 PKN-gemeenten van Nederland. Op basis van de gegevens in paragraaf 2.1 (17% is professioneel en 83% is amateur), schatten we dat er tussen de 650 en 700 professionals zijn en tussen de 3.300 en 3.350 amateurs.

⁴ Professionals werken in gemiddeld 1,52 gebouwen, amateurs in gemiddeld 1,91. De professionals die in meer dan één kerkgebouw werken, zijn in gemiddeld 2,57 gebouwen werkzaam. Voor de amateurs die in meer dan één kerkgebouw werken, ligt dit gemiddelde op 2,89.

⁵ Gemiddeld werkt een kerkmusicus in 1,58 gemeente.

2.5 Leeftijd en geslacht

Het overgrote deel van de kerkmusici is man. Zowel bij de professionals als bij de amateurs is ongeveer één op de zes kerkmusici vrouw.

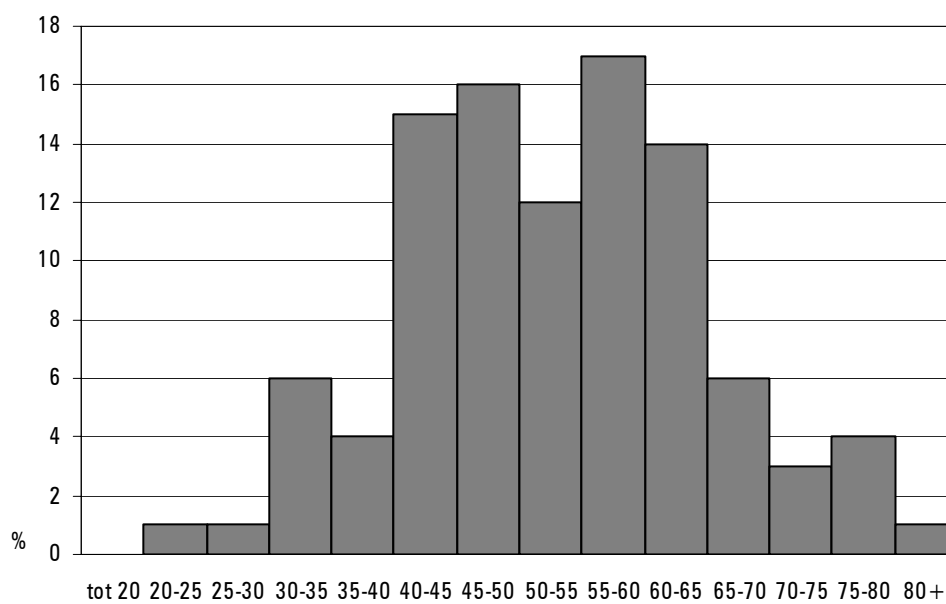
Amateurs zijn gemiddeld ouder dan een professionals (tabel 2.2 en figuren 2.2 tot en met 2.5). Een amateur is gemiddeld 53 jaar en 51% is 55 jaar of ouder, een professional is gemiddeld 51 jaar en 38% is 55 jaar of ouder. Zowel voor de professionals als de amateurs geldt dat ongeveer één op de zes kerkmusici jonger is dan 40 jaar.

Een opvallend categorie kerkmusici zijn de vrouwelijke professionals: gemiddeld 44 jaar en bijna allemaal onder 55 jaar.

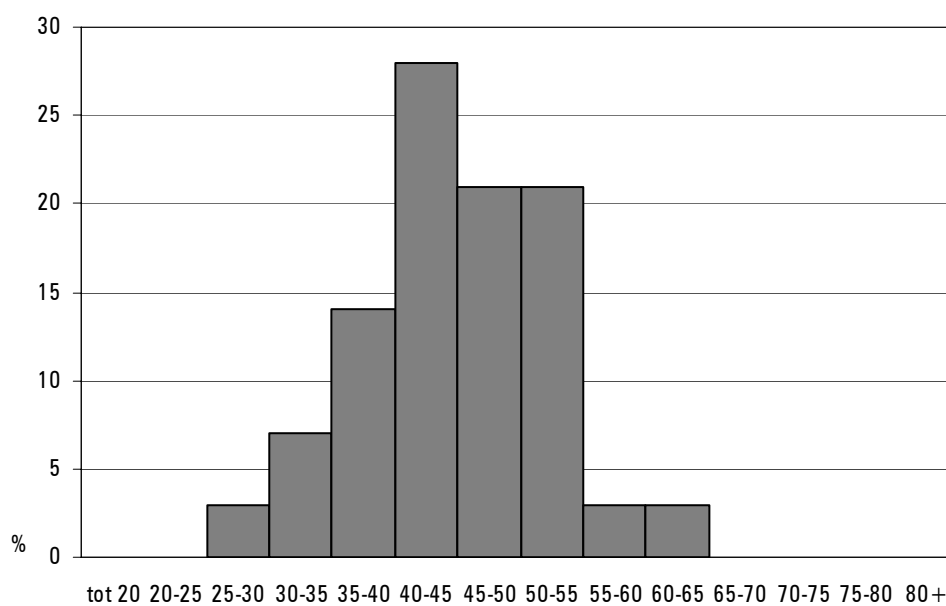
tabel 2.2 Leeftijd kerkmusici (in %; n=1.107)

leeftijd	<i>professionals</i>			<i>amateurs</i>		
	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>totaal</i>	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>totaal</i>
tot 20	0	0	0	1	2	1
20-25	1	0	1	3	1	3
25-30	1	3	1	4	2	4
30-35	6	7	7	4	4	4
35-40	4	14	6	5	8	6
40-45	15	28	17	8	11	8
45-50	16	21	16	10	10	11
50-55	12	21	14	11	17	12
55-60	17	3	15	15	14	14
60-65	14	3	12	16	16	16
65-70	6	0	5	13	5	11
70-75	3	0	2	7	8	7
75-80	4	0	3	2	2	2
80 e.o.	1	0	1	1	0	1
totaal	100	100	100	100	100	100
gem.	52 jaar	44 jaar	51 jaar	53 jaar	52 jaar	53 jaar
(n)	(154)	(29)	(183)	(757)	(167)	(924)

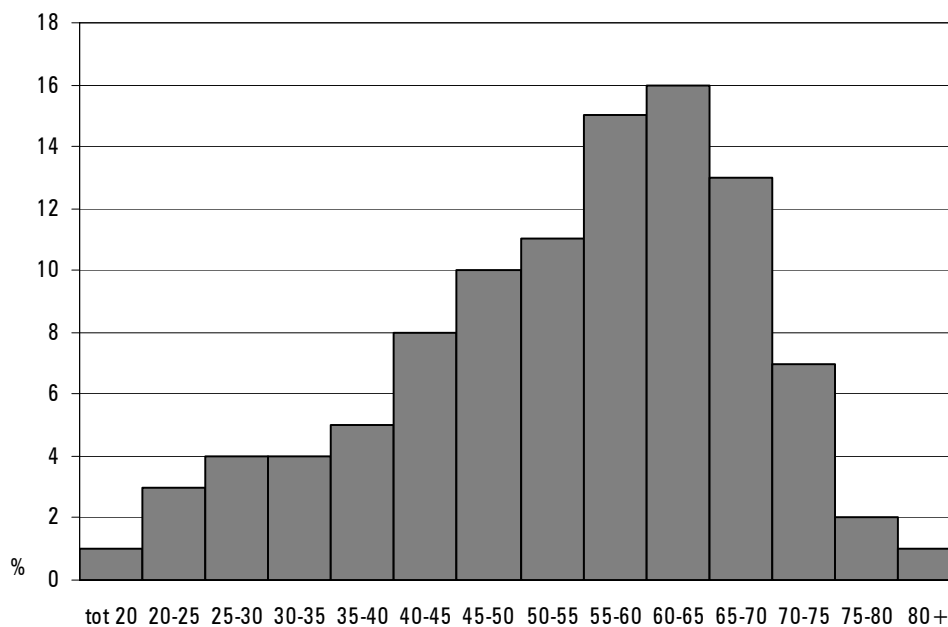
figuur 2.2 Leeftijdsverdeling mannelijke professionals (in %; n=154)

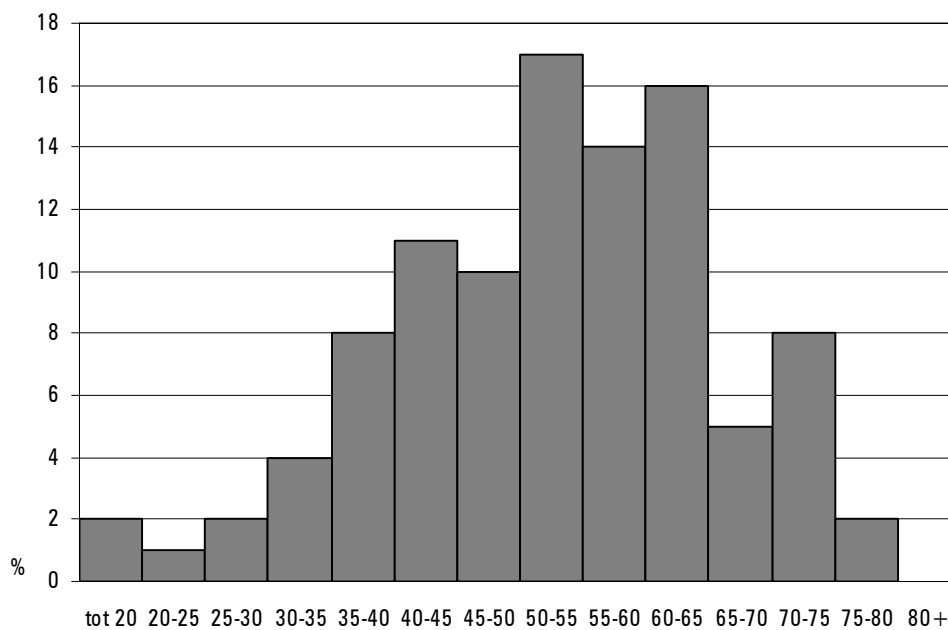
figuur 2.3 Leeftijdsverdeling vrouwelijke professionals (in %; n=29)

figuur 2.4 Leeftijdsverdeling mannelijke amateurs (in %; n=757)

figuur 2.5 Leeftijdsverdeling vrouwelijke amateurs (in %; n=167)

3 Functie-kenmerken

In dit hoofdstuk geven we enkele functiekenmerken weer van de kerkmusici. Het gaat hierbij om een beschrijving van het type functie (organist, cantor-dirigent etc.), het functieniveau van het gebouw waarin ze werken, hun arbeidsovereenkomst, hun inkomen en de omvang van hun werkzaamheden.

Omdat veel kerkmusici in meer dan één kerkgebouw werken en hun functiekenmerken per gebouw kunnen verschillen, beschrijven we de functiekenmerken op het niveau van de aanstellingen. Een kerkmusicus kan dus meerdere aanstellingen hebben: in verschillende kerkgebouwen en met verschillende functiekenmerken. Een uitzondering op de beschrijving op het niveau van aanstellingen vormt de omvang van de functie. Dit wordt uitgedrukt in aantal uren per maand. Het aantal uren wordt per aanstelling weergegeven maar ook per kerkmusicus, namelijk door het totaal aantal gewerkte uren van de verschillende aanstellingen bij elkaar op te tellen.

De indeling van de kerkmusici op basis van bevoegdheid zoals die in de rest van het rapport aanwezig is (professionals met bevoegdheidsverklaring I of II en amateurs met bevoegdheidsverklaring III of zonder bevoegdheidsverklaring), wordt in dit hoofdstuk iets anders gedefinieerd. Waar in de rest van het rapport kerkmusici met een bevoegdheidsverklaring III onder de amateurs vallen, worden ze in dit hoofdstuk bij de kerkmusici met een bevoegdheidsverklaring I of II ingedeeld. Om begripsverwarring te voorkomen spreken we daarom in dit hoofdstuk niet over professionals en amateurs maar over bevoegden en onbevoegden. Onder de onbevoegden vallen in dit hoofdstuk dus alleen de kerkmusici zonder bevoegdheidsverklaring. Volgens deze indeling is 34% bevoegd en 66% onbevoegd⁶.

3.1 Functieomschrijving, arbeidsovereenkomst en inkomen

Onbevoegden werken vaak alleen als organist (79%, tabel 3.1). Van de bevoegden werkt 60% alleen als organist, 21% combineert deze functie met cantor-dirigent en 13% van de bevoegden werkt uitsluitend als cantor-dirigent.

---

⁶ Tegenover 17% professional en 83% amateur.

tabel 3.1 Functie kerkmusici (in %; n=1.109)

	<i>bevoegden (n=375)</i>	<i>onbevoegden (n=734)</i>
organist	60	79
cantor-dirigent	13	7
andere functie*	2	3
organist & cantor-dirigent	21	5
organist & andere functie*	3	5
cantor-dirigent & andere functie*	1	1

* Andere functie is vooral pianist.

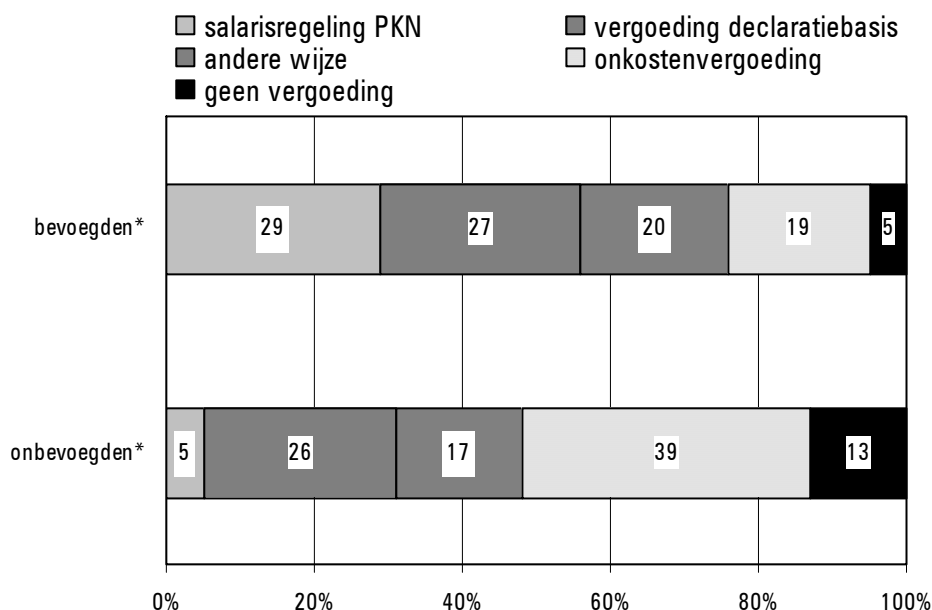
Onbevoegde kerkmusici weten vaak niet in welk functieniveau het gebouw waarin ze werken is ingedeeld (65% van de aanstellingen). Een betrouwbaar beeld van het functieniveau van de gebouwen waarin ze werken is hierdoor moeilijk te geven.

Van de bevoegden weet 30% niet wat het functieniveau is van het gebouw waarin ze een aanstelling hebben. Van de resterende gebouwen waarin de bevoegden werken is wel bekend of ze zijn ingedeeld: 25% van de gebouwen is volgens de kerkmusici niet ingedeeld, 10% in niveau 1, 14% in niveau 2 en 21% in niveau 3.

In 84% van de aanstellingen werken de onbevoegden zonder formele arbeidsovereenkomst. 16% heeft dus wel een overeenkomst. Van de bevoegden werkt 44% met en 56% zonder formele arbeidsovereenkomst.

Bevoegden en onbevoegden worden op verschillende wijze vergoed voor hun werkzaamheden (figuur 3.1). Onbevoegden krijgen vaker een onkostenvergoeding (39%) of geen vergoeding (13%) dan bevoegden (respectievelijk 19% en 5%). Bevoegden vallen daarentegen vaker dan onbevoegden onder de salarisregeling van de PKN (29% tegenover 5%). Bij een deel van zowel de bevoegden (20%) als de onbevoegden (17%) worden de werkzaamheden van de kerkmusici op een andere wijze vergoed, vooral met een vast bedrag per gespeelde dienst of een vast bedrag per maand of jaar.

figuur 3.1 Inkomen kerkmusici (in %; n=1.942)

* Aantal aanstellingen bevoegden:656. Aantal aanstellingen onbevoegden:1.266.

3.2 Omvang van de functie

In deze paragraaf drukken we de omvang van de werkzaamheden van de kerkmusici uit in aantal uren per maand. We geven dit als gemiddelde per aanstelling weer maar ook als gemiddelde per kerkmusicus. Hiervoor tellen we het aantal gewerkte uren van verschillende aanstellingen bij elkaar op en krijgen zo het totaal aantal gewerkte uren per kerkmusicus. Aan de weergegeven resultaten zitten enkele haken en ogen:

- Voor het eerste kerkgebouw gebruiken we het door de kerkmusici opgegeven ‘feitelijk’ aantal gewerkte uren. Voor dit eerste gebouw is ook het ‘formeel’ aantal uren gevraagd maar omdat veel kerkmusici zonder formele arbeids-overeenkomst werken is deze vraag nauwelijks bruikbaar⁷. Voor de andere kerkgebouwen is geen onderscheid gemaakt tussen formeel afgesproken en

⁷ Van de kerkmusici bij wie wel een afspraak is gemaakt over het aantal te werken uren, werken bevoegden feitelijk gemiddeld drie uur meer dan formeel volgens afspraak en onbevoegden gemiddeld anderhalf uur meer. Anders gesteld, 48% van de bevoegden en 37% van de onbevoegden (met een formele afspraak) werkt meer dan waarvoor zij formeel zijn aangesteld.

Zowel bevoegden als onbevoegden geven hiervoor min of meer dezelfde redenen aan. Ongeveer de helft van de bevoegden en de onbevoegden geeft als reden dat kerkmuziek hun passie is. Ongeveer een kwart geeft studie en de voorbereiding van diensten als reden. En ongeveer een vijfde van zowel de bevoegden als de onbevoegden geeft als reden dat er geen groter budget beschikbaar is. Andere redenen zoals de extra tijd die men nodig heeft voor bijvoorbeeld diensten bij een huwelijk of uitvaart, komen niet vaak voor.

feitelijk gewerkte uren. In veel gevallen zal in deze gebouwen zelden sprake zijn van een formele arbeidsovereenkomst en daarom beschouwen we het opgegeven aantal uren als feitelijk gewerkte uren.

- Onduidelijk is wat onder het aantal gewerkte uren valt. Veel kerkmusici zullen daar bijvoorbeeld ‘voorbereidingsuren’ bij rekenen maar er zijn ook kerkmusici die dit niet zullen doen.
- De kerkmusici hebben alleen gegevens opgegeven van maximaal vier kerkgebouwen waar ze een aanstelling hebben. Een klein deel van de kerkmusici (3%) werkt in meer dan vier gebouwen en van deze kerkmusici is het aantal gewerkte uren derhalve niet compleet. Dit zorgt voor een lichte onderschatting van het totaal aantal gewerkte uren door kerkmusici.

Ondanks deze tekortkomingen van de verzamelde gegevens, volgen in tabel 3.2 en figuren 3.2 en 3.3 enkele resultaten over het aantal gewerkte uren.

tabel 3.2 Aantal gewerkte uren per maand (in %; n=970)

	<i>bevoegden (n=310)</i>	<i>onbevoegden (n=660)</i>
per kerkmusicus	16,43	9,95
per aanstelling*:		
kerkmusici met maar 1 aanstelling**	15,89	7,23
kerkmusici met meerdere aanstellingen***	7,05	5,38

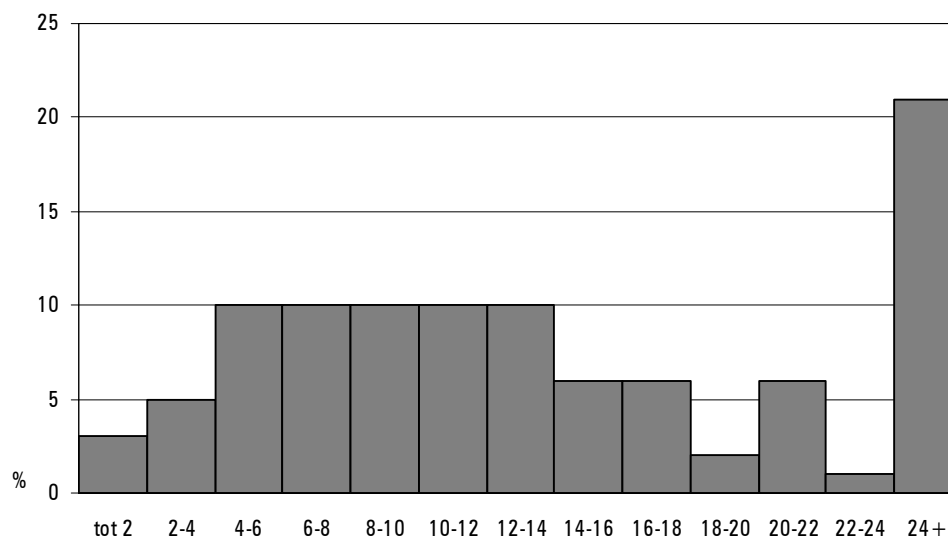
* Bevoegden hebben gemiddeld 1,65 aanstellingen, onbevoegden 1,67⁸. Dit is afgeleid uit het aantal keer dat de kerkmusici ‘het aantal gewerkte uren (per kerkgebouw)’ hebben ingevuld.

** 53,9% van de bevoegden heeft één aanstelling en 53,3% van de onbevoegden.

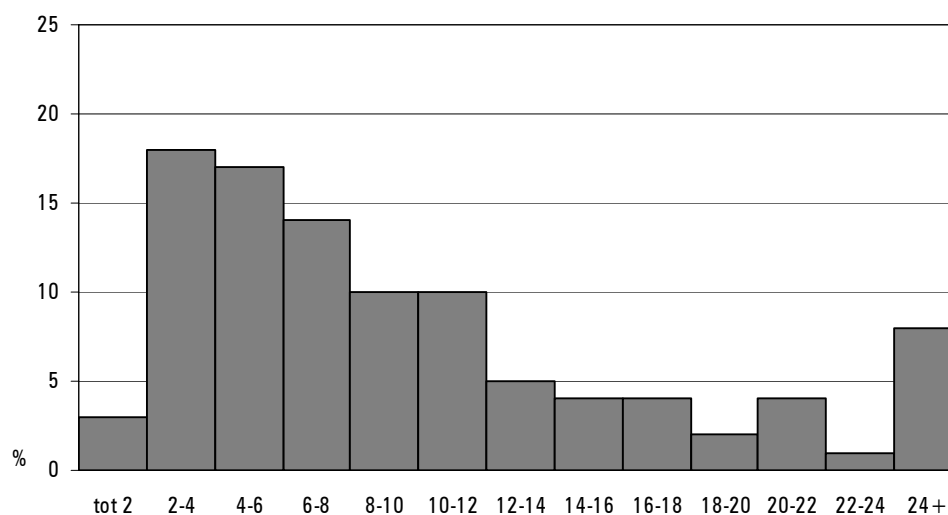
*** 46,1% van de bevoegden heeft meer dan één aanstelling (gemiddeld hebben deze kerkmusici 2,42 aanstellingen) en 46,7% van de onbevoegden (gemiddeld hebben deze kerkmusici 2,43 aanstellingen).

⁸ Dit is lager dan het gemiddeld aantal kerkgebouwen waarin men werkt: bevoegden in gemiddeld 1,75 gebouwen en onbevoegden in gemiddeld 1,88 (wat overigens weer verschilt van de resultaten op blz. 10 waar de kerkmusici nog zijn ingedeeld in professionals en amateurs). Dit komt vooral doordat kerkmusici die in meer dan vier gebouwen werkzaam zijn maar van maximaal vier gebouwen het aantal uren hebben kunnen opgeven (= het aantal aanstellingen).

figuur 3.2 Totaal aantal uren werk per maand, bevoegden (in %; n=310)

figuur 3.3 Totaal aantal uren werk per maand, onbevoegden (in %; n=660)

Een bevoegde werkt gemiddeld meer (bijna 17 uur per maand) dan een onbevoegde (10 uur). Dit zien we terug in de figuren 3.2 en 3.3: 21% van de bevoegden werkt 24 uur of meer per maand tegenover 8% van de onbevoegden. En 52% van de onbevoegden werkt minder dan 8 uur per maand tegenover 28% van de bevoegden.

Bij de bevoegden is er een groot verschil tussen de kerkmusici met maar één aanstelling, zij werken per aanstelling gemiddeld 16 uur per maand en de kerkmusici met meer dan één aanstelling, zij werken per aanstelling gemiddeld bijna 8 uur per maand. Bevoegden hebben met andere woorden vaak óf één redelijk omvangrijke aanstelling óf meerdere kleinere aanstellingen. Hierdoor werken bevoegde kerkmusici met meerdere aanstellingen in totaal nauwelijks meer per maand (ruim 17 uur) dan bevoegde kerkmusici met maar één aanstelling (ruim 16 uur per maand).

4 Koren/cantorijen

In dit hoofdstuk wordt weergegeven welke rol koren en cantorijen spelen in de werkzaamheden van kerkmusici. Omdat we ons hier concentreren op de koren en cantorijen en niet op de kerkmusici, laten we het onderscheid tussen professionals en amateurs achterwege.

4.1 Aantal koren en leden

Bij 41% van de aanstellingen van de kerkmusici is geen cantorij of koor aanwezig. In 59% is dat dus wel het geval, vaak één (46%) maar soms ook twee of meer (13%) cantorijen of koren.

Globaal geschat komt het aantal koren en cantorijen in de ongeveer 2.800 PKN-kerkgebouwen⁹ die er momenteel zijn, uit op 2.000¹⁰.

Gemiddeld bestaat een cantorij of koor uit 29 leden en wordt er 10 keer per jaar medewerking verleend aan diensten. Op basis van het geschatte aantal van 2.000 koren en cantorijen zijn er ongeveer 60.000 leden van cantorijen en koren in Nederland.

Bij 65% van de aanstellingen treden wel eens gastkoren op. Gemiddeld gaat het hierbij om drie tot vier optredens per jaar.

4.2 Koortypen en signatuur

In deze paragraaf worden de koren en cantorijen nader beschreven. In 54% van de koren en cantorijen betreft het een cantorij van volwassenen. Kinder- (9%) of jeugdcantorijen (8%) zijn minder vaak aanwezig. De overige 29% bestaan uit andere typen kerkkoren.

De helft van de koren en cantorijen wordt ingezet ter ondersteuning van en in afwisseling met de gemeentezang. 29% van de koren en cantorijen heeft een repertoire met meerstemmige kerkmuziek. Popmuziek of 'lichte' muziek komt minder vaak voor (8%). 13% van de koren en cantorijen heeft een ander dan bovenstaand repertoire.

---

⁹ 1-1-2006 waren er 2.840 PKN-kerkgebouwen.

¹⁰ Op basis van deze resultaten kan niet automatisch worden afgeleid dat bijna 60% van alle PKN-kerkgebouwen minimaal één koor of cantorij heeft. Sommige kerkmusici zullen namelijk in hun beantwoording van de vragenlijst het over hetzelfde kerkgebouw hebben gehad en deze dubbeltellingen kunnen zorgen voor een overschatting van het aantal koren.

Ten aanzien van het gezongen repertoire is de kerkmusici gevraagd in hoeverre verkleuring (een toegenomen diversiteit van de multiculturele samenstelling) binnen de gemeente een rol speelt. In de meeste gemeenten speelt dit niet (83%) omdat er nauwelijks sprake is van verkleuring. In de gemeenten waar wel sprake is van verkleuring is dit meestal nauwelijks van invloed op het repertoire.

5 Opleiding en ondersteuning

5.1 Voltooide beroepsopleiding

Het aandeel kerkmusici dat een beroepsopleiding heeft gevolgd is iets groter (21%) dan het aandeel professionals (17%). Dit komt omdat een klein deel van de kerkmusici wel een beroepsopleiding heeft gevolgd maar geen bevoegdheidsverklaring (I of II) heeft. Deze kerkmusici vallen in dit rapport onder de categorie amateurs terwijl ze dit strikt genomen niet zijn. In deze paragraaf laten we deze kleine groep kerkmusici (het gaat om 4% van alle kerkmusici) buiten beschouwing en richten ons op de professionals (mèt een bevoegdheidsverklaring I of II).

Vanzelfsprekend hebben alle professionals een beroepsopleiding gevolgd. Het gaat hierbij dan om een opleiding aan één van de conservatoria. De cursus Kerkmusicus bevoegdheid III valt niet onder deze beroepsopleidingen.

Orgel akte A of B en Kerkmuziek Kerkelijk Orgelspel zijn de diploma's die het vaakst door de professionals zijn behaald, respectievelijk door 71% en 57% van de professionals (tabel 5.1).

De professionals hebben vaak meerdere diploma's. 31% heeft twee diploma's, 32% drie diploma's en 13% zelfs vier of meer. 24% van de professionals heeft één diploma.

tabel 5.1 Beroepsopleiding van professionals (in %; n=183)

	%
- conservatorium diploma Orgel (akte A of B, Docerend Musicus, 1 ^e fase, bachelor)	71
- conservatorium diploma Kerkmuziek Kerkelijk Orgelspel	57
- conservatorium diploma Orgel (C, Uitvoerend Musicus, 2 ^e fase, bachelor)	39
- conservatorium diploma Kerkmuziek Kerkelijk Koorleider	28
- conservatorium diploma Koordirectie Praktijkdiploma (1 ^e fase)	13
- conservatorium diploma Koordirectie Einddiploma (2 ^e fase)	5
- anders*	22

* Het gaat hierbij om een zeer breed scala aan opleidingen.

5.2 bezig met beroepsopleiding

Ook al hebben professionals reeds een beroepsopleiding afgerond, toch volgen zij momenteel iets vaker een beroepsopleiding (7%) dan amateurs (3%). De opleidingen die op dit moment gevolgd worden, betreffen vooral orgel, kerkmuziek 'kerkelijk orgelspel' en koordirectie.

5.3 Cursussen en scholing

20% van de amateurs heeft de driejarige cursus Kerkmusicus bevoegdheid III gevolgd. 6% van de professionals heeft als vooropleiding deze cursus gevolgd. Bijna alle kerkmusici (zowel professionals als amateurs) die de cursus hebben gevolgd zijn hierover tevreden: 80% van de professionals en 88% van de amateurs beoordeelt de cursus als redelijk goed tot goed.

Naast een beroepsopleiding of cursus Kerkmusicus bevoegdheid III zijn er nog andere manieren voor kerkmusici om zich te scholen. Te denken valt hierbij aan cursussen, bijvoorbeeld bij UNISONO of NSGV/SLSK, maar ook andere cursussen en studies. 33% van de professionals en 50% van de amateurs heeft zich op één van deze wijzen geschoold of bijgeschoold.

De aard van de scholing is zeer divers maar vaak gaat het hierbij om privé-lessen, zelfstudie of les aan muziekscholen. Cursussen bij UNISONO of NSGV/SLSK komen niet vaak voor (9% van de professionals en 6% van de amateurs heeft zo'n cursus gevolgd) maar worden wel goed beoordeeld: ongeveer 90% van zowel de professionals als amateurs die zo'n cursus hebben gevolgd, is hierover (zeer) tevreden.

5.4 Totaalbeeld opleiding en scholing

Om inzicht te krijgen in hoeverre kerkmusici in totaliteit zijn gevormd zijn alle opleidings- en scholingsgegevens gecombineerd. We hanteren hierbij drie categorieën: beroepsopleiding (afgerond of mee bezig), cursus Kerkmusicus bevoegdheid III en overige scholing. Onder de laatste categorie vallen alle andere gevolgde cursussen maar ook gevolgde privé lessen, les aan muziekscholen en zelfstudie.

36% van de professionals heeft naast hun beroepsopleiding nog een cursus of een andere vorm van scholing gevolgd (tabel 5.2). De overige professionals hebben alleen een beroepsopleiding afgerond.

tabel 5.2 Opleiding, studie en cursus (in %; n=1.118)

	<i>professionals (n=186)</i>	<i>amateurs (n=932)</i>
beroepsopleiding & cursus bevoegdh. III & scholing	3	0
beroepsopleiding & cursus bevoegdh.III	3	0
beroepsopleiding & scholing	30	1
beroepsopleiding	64	5
cursus bevoegdh.III & scholing	0	10
cursus bevoegdh.III	0	9
scholing	0	38
niets	0	37

Van de amateurs geeft 37% aan dat men geen enkele vorm van scholing heeft gehad¹¹. Een andere grote groep amateurs (38%) heeft geen beroepsopleiding gevolgd en ook niet de cursus Kerkmusicus bevoegdheid III maar wel een andere vorm van scholing, meestal zijn dit zoals reeds gesteld privé-lessen, zelfstudies of lessen aan muziekscholen. 6% van de amateurs geeft aan een beroepsopleiding te hebben gevolgd¹²; dit is de groep kerkmusici die niet zuiver tot de amateurs gerekend dienen te worden (zie paragraaf 5.1).

5.5 Behoefte aan scholing

Alle professionals achten zich voldoende opgeleid om hun functie uit te oefenen. Van de amateurs vindt 85% dat men hiervoor voldoende is opgeleid. Opvallend genoeg wijkt dit percentage niet af binnen de groep amateurs die geen enkele vorm van opleiding of scholing hebben genoten.

Hoewel het merendeel van de kerkmusici aangeeft voldoende te zijn opgeleid om hun functie uit te oefenen, geeft een groot deel van zowel de professionals (51%) als de amateurs (66%) aan dat men behoefte heeft aan verdere vorming en toerusting (tabel 5.3). Er zijn verschillen wat betreft de invulling van de vorming tussen professionals en amateurs. Bij amateurs ligt de grootste vormingsbehoefte op het terrein van improvisatie (43%) en iets minder mate bij repertoirekennis over orgelliteratuur, liturgische scholing en literatuurspel (allen ongeveer 25%). Bij professionals staat improvisatie ook bovenaan als het gaat om vormingsbehoefte (25%) maar dan volgen stemvorming voor het hele koor (20%) en repertoirekennis over koorliteratuur (18%).

---

¹¹ Dit is onwaarschijnlijk en een gevolg van de vraagstelling waarin niet specifiek wordt gevraagd naar 'minder officiële' vormen van scholing (zoals met name pianolessen) .

¹² Wat overeenkomt met 4% van alle kerkmusici (zie paragraaf 5.1).

tabel 5.3 Behoefte aan verdere vorming en toerusting (in %; n=1.020)

	<i>professionals</i> (n=163)	<i>amateurs</i> (n=857)
ja	51	66
- improvisatie	25	43
- repertoirekennis m.b.t. orgelliteratuur	10	22
- liturgische scholing	15	20
- literatuurspel	6	18
- repertoirekennis m.b.t. koorliteratuur	18	13
- instrumentale begeleiding	3	14
- directie	12	11
- stemvorming voor het hele koor	20	9
- stemvorming voor uzelf	12	9
- (meer) kennis van de lichte muziek	14	7
- algemene muzikale vorming voor uzelf	1	9
- organisatie en management	15	4
- algemene muzikale vorming voor het koor	4	4
- andere vorming/toerusting	9	7
nee	49	34

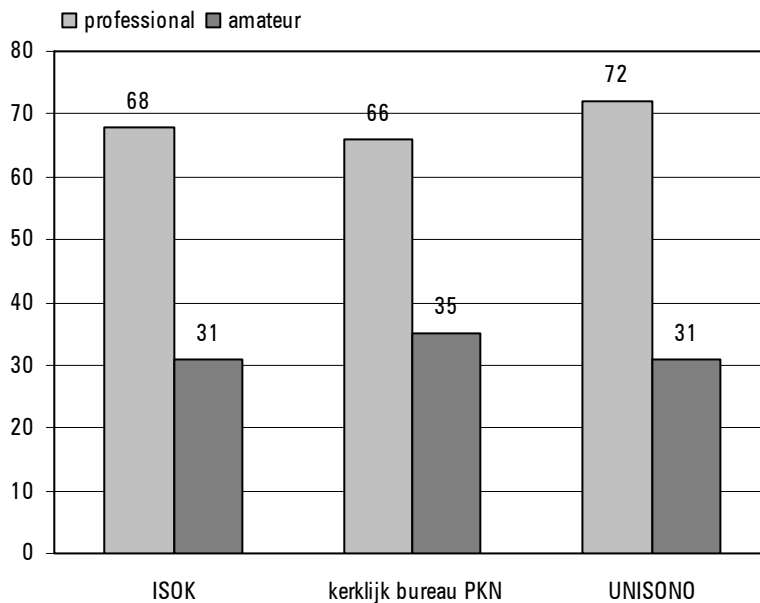
5.6 ISOK, Bureau Kerkmuziek van de PKN en UNISONO

De organisaties ter ondersteuning van de kerkmuziek (ISOK, het Bureau Kerkmuziek van de PKN en UNISONO) zijn alledrie ongeveer even bekend onder de kerkmusici.

Maar er zijn wel duidelijke verschillen tussen professionals en amateurs (figuur 5.1). Professionals kennen ISOK (68%), het Bureau Kerkmuziek van de PKN (66%) en UNISONO (72%¹³) vaker dan amateurs (respectievelijk 31%, 35% en 31%). Opvallend is de vrij grote mate van onbekendheid van UNISONO onder amateurs (69% kent deze organisatie niet) terwijl UNISONO zich juist voor deze groep amateur-musici inzet.

¹³ 47% van de professionals en 13% van de amateurs heeft wel eens contact gehad met UNISONO.

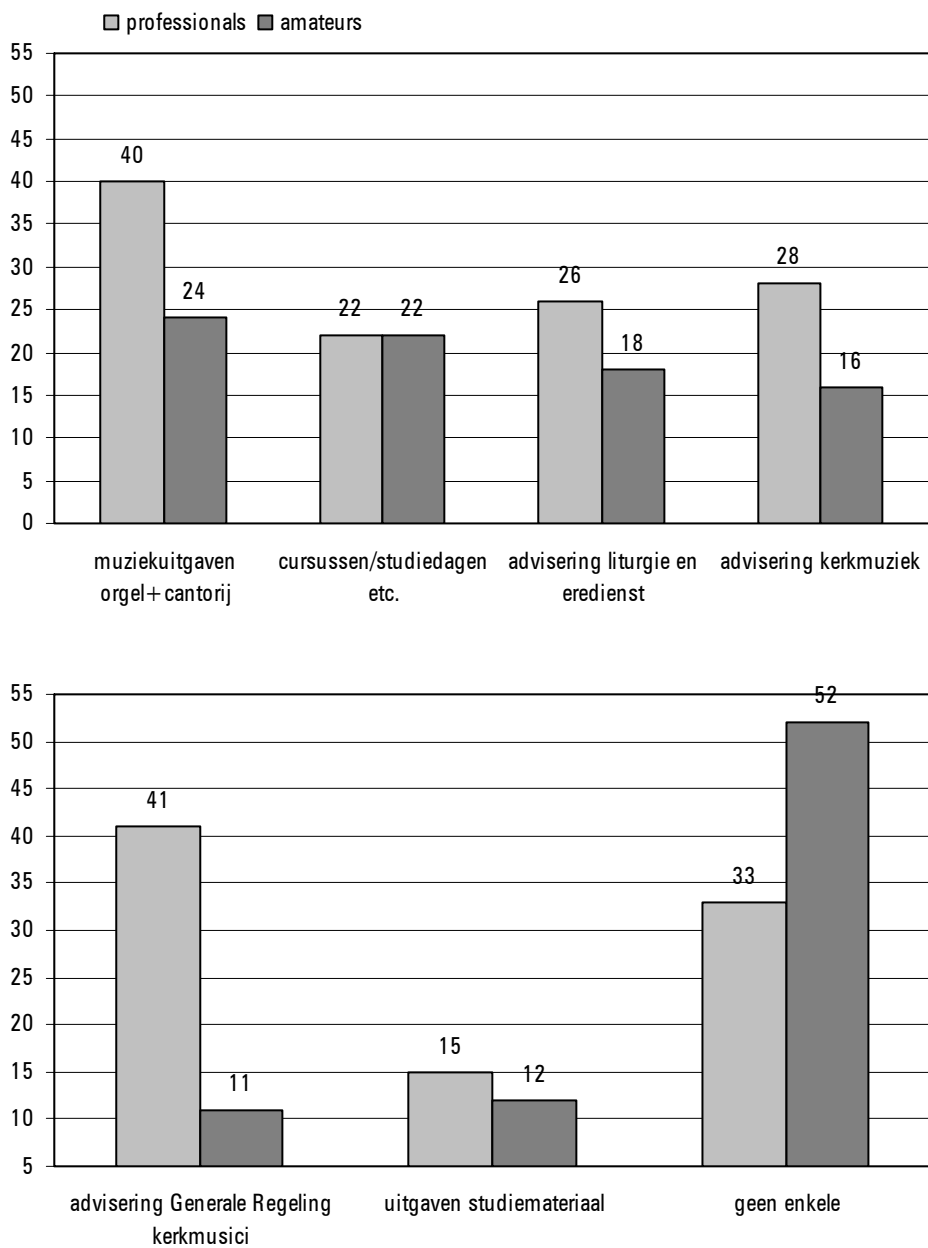
figuur 5.1 Bekendheid ISOK, kerkelijk bureau PKN en UNISONO (in %; n=1.069-1.095)

* Professionals: n=180-183. Amateurs: n=887-915.

Aan de kerkmusici is gevraagd of ze in de toekomst een beroep willen gaan doen op de ondersteuning van het Bureau Kerkmuziek van de PKN. Dit blijkt af te hangen van de bekendheid van het Bureau: kerkmusici die het Bureau kennen, denken vaker in de toekomst gebruik te gaan maken van deze ondersteuning dan kerkmusici die het Bureau niet kennen. Mede hierdoor denken professionals vaker (67%) van deze ondersteuning gebruik te gaan maken dan amateurs (48%). Bij de professionals denkt men bij ondersteuning vooral aan muziekgaven orgel- en cantorijrepertoire en advisering met betrekking tot de Generale Regeling kerkmusici PKN. Ongeveer 40% van de professionals denkt van deze vormen van ondersteuning gebruik te gaan maken (figuur 5.2). Bij amateurs is de ondersteuningsbehoefte divers van aard: muziekgaven, cursussen en advisering ten aanzien van liturgie, eredienst en kerkmuziek worden door ongeveer 20% van de amateurs genoemd.

figuur 5.2 Gewenste ondersteuning kerkelijk bureau PKN (in %; n=1.115*)

* Professionals: n=186. Amateurs: n=929.

6 Overleg en waardering voor het werk

6.1 Overleg

57% van de professionals en 46% van de amateurs overlegt wel eens met de kerkenraad (tabel 6.1). Gemiddeld is dat dan (voor de professionals en amateurs die overleggen) drie tot vier keer per jaar.

Veel meer kerkmusici overleggen met de predikant, 90% van de professionals en 78% van de amateurs doet dit wel eens. Het overleg is ook frequenter, professionals 29 en amateurs 19 keer per jaar.

tabel 6.1 Overleg met kerkenraad en predikant (n=1.033-1.056)

	<i>professionals</i>	<i>amateurs</i>
overlegt met kerkenraad*	57%	46%
aantal keer per jaar overleg met kerkenraad***	3,6 keer	2,8 keer
overlegt met predikant**	90%	78%
aantal keer per jaar overleg met predikant***	29,3 keer	19,2 keer

* Ingevuld door 171 professionals en 885 amateurs.

** Ingevuld door 167 professionals en 866 amateurs.

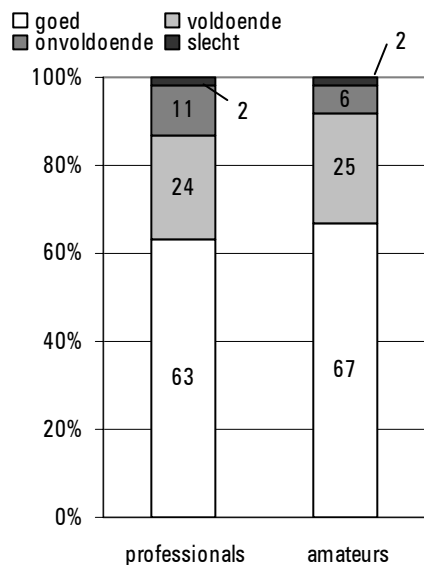
*** Alleen als overleg plaatsvindt.

6.2 Relatie met predikant en kerkenraad

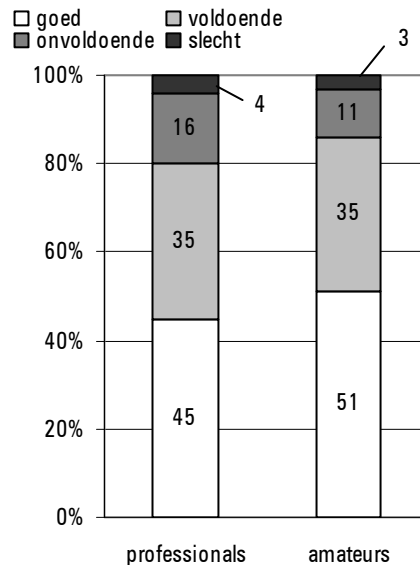
Er zijn nauwelijks verschillen tussen professionals en amateurs als het gaat om de relatie met de predikant (figuur 6.1). Deze relatie is in veel gevallen voldoende of goed (87% van professionals en 92% van de amateurs).

Ook wat betreft de relatie tussen de kerkmusici en de kerkenraad zijn er weinig verschillen tussen professionals en amateurs. Hoewel iets minder goed dan de relatie met de predikant, is ook de relatie met de kerkenraad redelijk tot goed te noemen (80% van de professionals en 86% van de amateurs).

figuur 6.1 Relatie met predikant (in %; n=1.063*)

figuur 6.2 Relatie met kerkenraad (in %; n=1.047**)

* Professionals: n=175. Amateurs: n=888.

** Professionals: n=173. Amateurs: n=874.

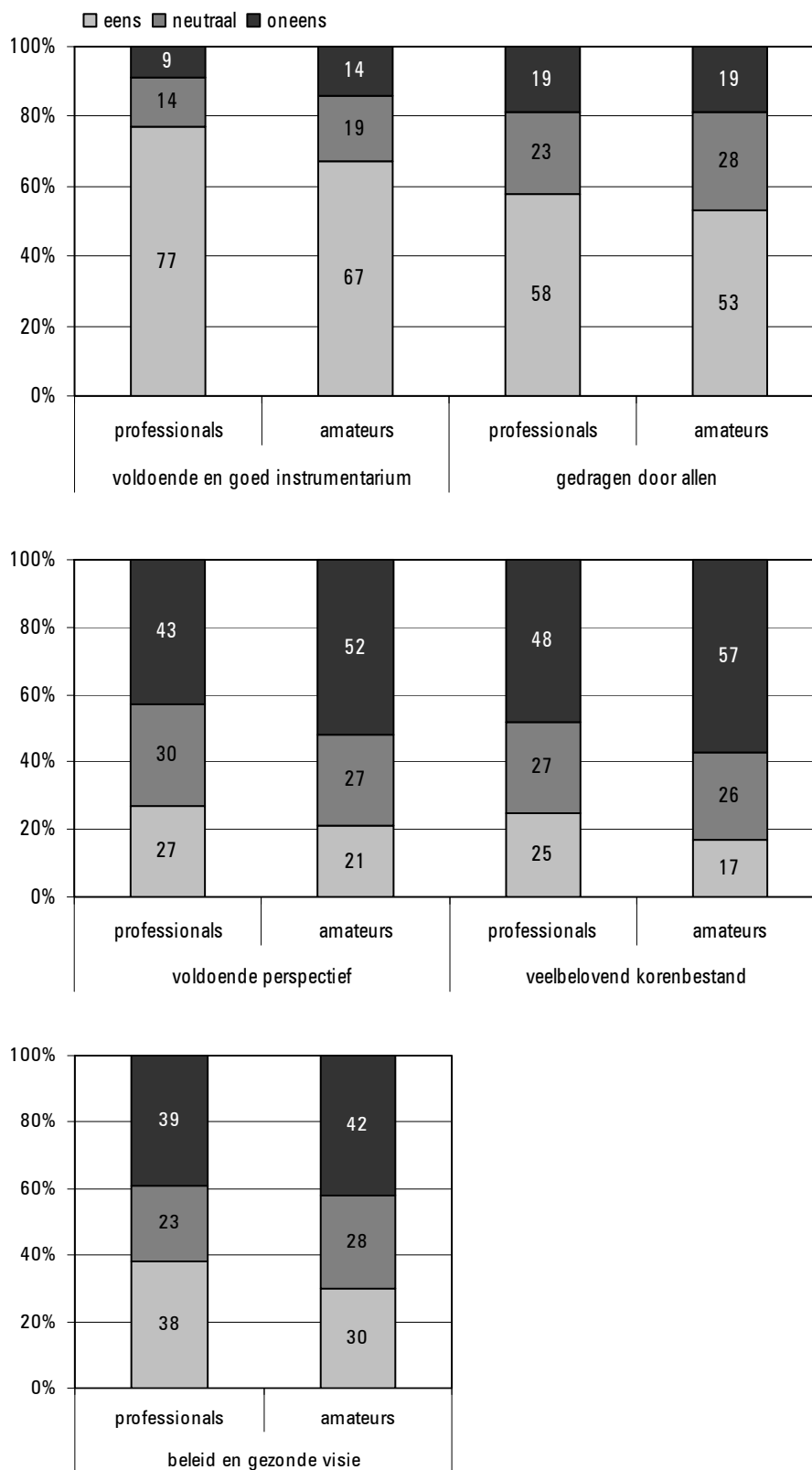
6.3 Waardering werk

De kerkmusici is gevraagd te reageren op de volgende stellingen die gezamenlijk een beeld geven van de waardering van het werk en de omgeving waarbinnen men functioneert:

- De kerkmuzikale praktijk wordt gedragen door allen die bij de liturgie betrokken zijn, zoals predikant, kerkenraad, musici, koorleden en de gemeente zelf.
- Er is beleid en een gezonde visie op kerkmuziek.
- Er is voldoende en kwalitatief goed instrumentarium.
- Er is een kwalitatief en kwantitatief veelbelovend korenbestand met professioneel kader en voldoende en adequaat geschoold amateur-kader.
- Er is voldoende perspectief voor verdere ontwikkeling en voldoende (financiële) middelen om verder te kunnen ontplooiën.

De reacties van de kerkmusici op deze stellingen worden weergegeven in figuur 6.3.

figuur 6.3 Beoordeling van het werkveld (in %; n=925-1.049)

* Professionals: n=165-178. Amateurs: n=753-878.

In het algemeen zijn kerkmusici redelijk tevreden over het instrumentarium en over de wijze waarop de kerkmuzikale praktijk ‘wordt gedragen door allen’. Professionals zijn over het aanbod en de kwaliteit van het instrumentarium iets vaker tevreden (77%) dan amateurs (67%).

Ook vindt men in grote mate dat het belang van kerkmuziek door allen in de gemeente wordt ingezien en er met een goede teamgeest wordt samengewerkt. Er zijn hierbij weinig verschillen tussen professionals en amateurs: 58% van de professionals vindt dat de kerkmuziek door allen wordt gedragen en 53% van de amateurs.

Met betrekking tot het beleid, het korenbestand en de toekomst zijn er echter bij veel kerkmusici bedenkingen. En ze worden gedeeld door de professionals en de amateurs. 39% van de professionals en 42% van de amateurs vindt dat het ontbreekt aan beleid en een gezonde visie op kerkmuziek. Volgens de kerkmusici is er in driekwart van de gemeenten ook geen beleidsplan voor liturgie en kerkmuziek aanwezig.

48% van de professionals en 57% van de amateurs is vindt niet dat er een kwalitatief en kwantitatief veelbelovend korenbestand is en deze zorgen zien we terug in het perspectief voor ontplooiing van de kerkmuzikale praktijk waarover 43% van de professionals en 52% van de amateurs zich zorgen maakt. Ongeveer 20% van zowel de professionals als de amateurs is wel tevreden over het korenbestand en de mogelijkheden om de kerkmuziek en zichzelf in de toekomst te ontwikkelen.

7 Samenvatting en conclusie

7.1 Samenvatting

- Gemiddeld werken er in een PKN-gemeente tussen de drie en vier kerkmusici, wat neerkomt op naar schatting 4.000 kerkmusici in heel Nederland. Naar schatting zijn iets minder dan 700 kerkmusici hiervan professional (ongeveer 17%), de rest (3.300, ongeveer 83%) is amateur. Amateurs werken wat vaker (53%) in meerdere kerkgebouwen (vaak in meerdere gemeenten) dan professionals (44%).
- Zowel bij de professionals als de amateurs zijn mannen in de meerderheid (ruim 80%). Zowel onder de professionals als onder de amateurs is er sprake van vergrijzing: van de professionals is 38% 55 jaar of ouder, van de amateurs zelfs 51%. Tevens is de aanwas van jonge kerkmusici gering: één op de zes professionals en ook amateurs is onder de 40 jaar.
- Kerkmusici werken met name als organist (84% van de bevoegden en 89% van de onbevoegden), soms in combinatie met een andere functie.
- Slechts 16% van de onbevoegden heeft een formele arbeidsovereenkomst en dat zien we terug bij de vergoedingen voor de werkzaamheden: 82% van de onbevoegden krijgt een onkostenvergoeding, een vergoeding op declaratiebasis of een vast bedrag per dienst. 13% van de onbevoegden krijgt helemaal geen vergoeding. Van de bevoegden heeft 44% geen formele arbeidsovereenkomst. 29% van de bevoegden valt onder de salarisregeling van de PKN, de rest krijgt bijna allemaal een onkostenvergoeding, een vergoeding op declaratiebasis of een vast bedrag per dienst. 5% krijgt niets: dat zijn één op de twintig bevoegden.
- Gemiddeld werkt een bevoegde 17 uur en een onbevoegde 10 uur per maand.
- In drie van de vijf aanstellingen is een cantorij of koor aanwezig (meestal niet meer dan één; en gemiddeld treden ze ongeveer tien keer per jaar op). Een cantorij of koor bestaat gemiddeld uit ongeveer 30 leden. Voor heel Nederland schatten we het aantal koren en cantorijen in PKN-kerkgebouwen op 2.000 en het aantal leden op 60.000. In ruim de helft van de koren en cantorijen betreft het een cantorij van volwassenen. De helft van de koren en cantorijen heeft als repertoire de ondersteuning van de gemeentezang en andere onderdelen van de liturgie. Popmuziek en lichte muziek komen niet vaak voor.
- Veel professionals hebben de diploma's Orgel akte A of B (71%) en/of Kerkmuziek Kerkelijk Orgelspel (57%) aan het conservatorium behaald. Het is vaak niet bij één voltooide beroepsopleiding gebleven: 76% van de professionals heeft twee of meer diploma's. Een kleine groep amateurs heeft wel een beroepsopleiding aan één van de conservatoria maar geen bevoegdheidsver-

klaring I of II. Deze kerkmusici mogen eigenlijk niet als ‘amateur’ worden betiteld¹⁴.

20% van de amateurs heeft de cursus Kerkmusicus bevoegdheid III gevolgd. 6% van de professionals heeft deze cursus, naast hun beroepsopleiding, afgerond.

50% van de amateurs en 36% van de professionals heeft zich nog op een andere wijze geschoold. Privé-lessen, zelfstudie en lessen aan de muziekschool komen daarbij vaker voor dan cursussen van UNISONO of NSGV/SLSK. 37% van de amateurs geeft aan geen enkele vorm van opleiding of scholing te hebben genoten waarbij dient worden opgemerkt dat niet expliciet is gevraagd naar bijvoorbeeld pianolessen.

- Alle professionals en 85% van de amateurs achten zich voldoende opgeleid voor het uitoefenen van hun functie. Toch heeft 66% van de amateurs en 51% van de professionals behoefte aan verdere vorming en toerusting, het meest urgent ten aanzien van improvisatie.

De organisaties die hierbij een rol kunnen spelen (ISOK, het Bureau Kerkmuziek van de PKN en UNISONO) zijn bij ongeveer 70% van de professionals en 40% van de amateurs bekend. 67% van de professionals en 48% van de amateurs wil in de toekomst gebruik gaan maken van ondersteuning door het Bureau Kerkmuziek van de PKN. Bij de professionals gaat het hierbij vooral om muziekuitgaven en de Generale Regeling. Bij amateurs is de ondersteuningsbehoefte zeer divers van aard.

- Overleg met de predikant komt vaak voor: 90% van de professionals en 78% van de amateurs doet dit en gemiddeld vindt dit overleg dan ongeveer één keer in de twee weken plaats. De relatie met de predikant is zowel bij de professionals als de amateurs bij negen van de tien kerkmusici voldoende tot goed.

Overleg met de kerkenraad is minder gangbaar: 57% van de professionals en 46% van de amateurs doet dit wel eens en als ze dit doen gemiddeld ongeveer drie keer per jaar. Ook de relatie met de kerkenraad is zowel bij de professionals als de amateurs in de meeste gevallen voldoende tot goed (80-85%).

- Veel kerkmusici zijn tevreden over het instrumentarium en de wijze waarop kerkmuziek binnen de gemeente gedragen wordt door allen. Professionals zijn hierover iets positiever dan amateurs: van de professionals is 77% tevreden over het instrumentarium en 58% vindt dat de kerkmuzikale praktijk door allen wordt gedragen, bij de amateurs is dit respectievelijk 67% en 53%. 38% van de kerkmusici is ontevreden over het (ontbrekende) beleid ten aanzien van kerkmuziek en dit geldt zowel voor de professionals als de amateurs. 48% van de professionals en 57% van de amateurs vindt dat er geen veelbelo-

---

¹⁴ Worden deze kerkmusici bij de professionals gerekend dan komen we uit op een verdeling van kerkmusici met 21% professionals en 79% amateurs. De kerkmusici zouden dan bestaan uit ruim 800 professionals en bijna 3.200 amateurs.

vend korenbestand is (in kwalitatief en kwantitatief opzicht). Ook ten aanzien van het ontwikkelingsperspectief voor de kerkmusici zijn er zorgen: 43% van de professionals en 52% van de amateurs zien onvoldoende (financiële) mogelijkheden om zich te ontplooien.

7.2 Conclusie

Er is in de Nederlandse PKN-gemeenten een omvangrijke groep kerkmusici actief. Het is moeilijk op basis van deze onderzoeksgegevens een nauwkeurige prognose te geven van de ontwikkeling van het aantal kerkmusici in de nabije toekomst. Wel is duidelijk dat zonder voldoende instroom de vergrijzing onder de professionals en zeker ook onder de amateurs sterk zal toenemen. Zo is momenteel de helft van de professionals en bijna tweederde van de amateurs 50 jaar of ouder en naar verwachting zal over tien jaar een substantieel deel van deze kerkmusici niet meer als zodanig werkzaam zijn.

Een groot deel van de kerkmusici is werkzaam zonder formele arbeidsovereenkomst. Van de amateurs viel dit te verwachten, maar ook van de professionals heeft ruim de helft geen formele arbeidsovereenkomst en valt bijna driekwart niet onder de salarisregeling van de PKN. Eén op de twintig professionals krijgt geen salaris.

Niet alleen de professionals maar ook veel van de amateurs (bijna tweederde) hebben zich geschoold als kerkmusicus. Meestal is dit dan geen beroepsopleiding maar wel privé-les, les aan de muziekschool en zelfstudie en soms ook nog de cursus Kerkmusicus bevoegdheid III. Er is echter ook een redelijk omvangrijke groep van amateurs (37%) die geen enkele wijze van vorming of scholing zegt te hebben gehad. Alle professionals en 85% van de amateurs (waaronder degenen zonder vorming en scholing) vinden dat ze voldoende zijn opgeleid om hun functie uit te oefenen. Toch hebben zij vaak nog behoefte aan verdere vorming en toerusting, ook de goed geschoolde professionals. Gezien de recente ontwikkelingen ten aanzien van de groei van het korenbestand in de PKN, is het goed te verklaren dat professionals meer behoefte krijgen aan stemvorming voor zichzelf en voor het hele koor en dat zij zich meer wensen te verdiepen in de koorliteratuur. Door de behoefte aan verdere vorming en toerusting kunnen ISOK, het Bureau Kerkmuziek van de PKN en UNISONO op dit terrein beleid maken. Probleem is wel dat deze organisaties met name onder amateurs nog vrij onbekend zijn. Dit duidt erop dat er nog flink wat werk aan de winkel is, vooral voor UNISONO als organisatie bij uitstek voor de beoefening van de amateurkunst.

Het werk tot slot wordt met passie beleefd en men is tevreden over de huidige situatie: zowel professionals als amateurs kunnen gebruik maken van een goed

instrumentarium, ze geven aan dat er een goede sfeer heerst tussen de kerkmusici enerzijds en predikanten en kerkenraden anderzijds. Toch zijn er zorgen voor de nabije toekomst. Gebrek aan voldoende perspectief ten aanzien van het korenbestand en financiële ontplooiingsmogelijkheden kunnen de ontwikkeling van kerkmuziek, en het werk van kerkmusici in het bijzonder, in PKN-gemeenten belemmeren. Professionals en amateurs delen deze zorgen en de meeste kerkmusici missen vaak goed beleid ten aanzien van kerkmuziek om onder andere deze zorgen weg te nemen.